

BLOCURILE CU LITERE GRECEȘTI DIN CETĂȚILE DACICE

de
ANDREI BODOR
(Cluj)

În lumina săpăturilor arheologice s-a constatat că scrisul la daci cunoaște două perioade distincte: una mai veche, când dacii ca și alte neamuri din spațiul influențelor grecești, au folosit literele grecești, și cea de a doua, când influența romană a întrecut și în această sferă pe cea greacă, și dacii au trecut la scrierea latină. În articolul nostru ne vom ocupa numai cu prima perioadă, adică cu perioada alfabetului grecesc.

În complexul cetăților dacice din Munții Orăștiei săpăturile arheologice au scos la iveală trei categorii diferite de inscripții:

1) Litere grecești incizate pe diferite instrumente. Dintre numeroasele unelte de muncă descoperite pe Dealul Grădiștei, pe un ciocan special figurează un \oplus , pe un clește un ϕ , la care se adaugă și altele, ca de pildă un fier de plug. Aceste semne arată fie destinația instrumentului, fie dimensiunea lui, sau sînt semne de proprietate.

2) S-au descoperit unele litere singuratice, unice pe blocurile din zidul cetăților sau al turnurilor. Ele poartă cîte o singură literă de obicei B (beta) sau C (sigma), în formă de semicerc, incizată pe la mijlocul suprafeței blocului. După cum constată H. Daicoviciu¹ „litera e aceeași pentru mai multe blocuri din același zid“. Astfel, la Cetatea de la Blidaru, pe pragul porții de la turn este incizat un sigma (C), în zidul exterior iarăși un sigma, iar în turnul locuință pe trei blocuri se află, de asemenea, cîte un sigma. Se găsesc cîteva caractere asemănătoare și pe blocurile din zidul Cetății de la Căpîlna. Aceste litere par să fie semne de construcție și se crede că litera C constituie abrevierea cuvîntului grecesc $\sigma\eta\epsilon\acute{o}\nu$ sau $\sigma\acute{\eta}\mu\chi$ (semn), iar β a cuvîntului $\beta\acute{\eta}\mu\alpha$ (înălțime, loc înalt, pupitru). Este firesc că blocurile semnate cu litere serveau ca reper în construirea zidului.

¹ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*. Teză de doctorat. Manuscris. Cluj, 1970, p. 256.

3) În a treia categorie se înșiră literele izolate și grupele de litere găsite pe blocurile de piatră de la Grădiștea Muncelului pe terasa a XI-a. C. Daicoviciu în raportul săpăturilor din anul 1951² spune următoarele despre însemnătatea acestei descoperiri: „Un element nou de cea mai mare importanță pentru civilizația dacică a fost dat la iveală tot pe această terasă a sanctualelor. În cursul dezvelirii pietetei pavate și a drumului ce duce la dinsa, am dat peste mai multe blocuri de piatră din conglomerat conchilic, de aproape de aceleași dimensiuni, purtând semne de scoabe. De obicei una din fețe nu purta urme de scoabe și era bine netezită. Dimensiunile acestor blocuri variază foarte puțin în jurul a 60 de cm de înălțime și 33 cm lățime și grosime... La o examinare mai atentă a feței bine șlefuite, în unul din colțurile de sus... a apărut clar cite un grup de 2—3 semne distincte săpate cu literele unui alfabet grecesc.“ Raportul mai precizează că blocuri identice au fost găsite și în porțiunea nord-vestică a zidului cetății dintre care unele cu urme de litere foarte șterse. Un fragment s-a găsit în zidăria băii romane cu bara verticală a unei litere și un B.³

După cunoștințele noastre blocurile cu litere pentru prima oară au fost semnalate într-o scrisoare a lui Eder, în care acest istoric al Transilvaniei afirmă că pe Dealul Grădiștei au fost văzute mai multe litere (*mehrere Buchstaben*) incizate în piatră.⁴

Literele grecești de pe blocuri au fost observate și cu ocazia cercetărilor făcute din ordinul tezauriatului regal în anul 1803. Raportul înaintat cu această ocazie, care în prezent se află la Muzeul de Artă din Viena, conține copia exactă, făcută prin „Abdruck“ (mulaj) a unor litere de pe aceste blocuri.⁵

În sfârșit entuziastul cercetător al monumentelor istorice din Transilvania, Johannes Ackner, în anul 1838 face o excursie la Grădiștea Muncelului, iar observațiile sale le publică într-o formă literară în 1844⁶. Relativ la blocurile cu litere scrie următoarele:

² C. Daicoviciu și colaboratorii, *Studiul trailului dacilor în Munții Orăștiei*, SCIV. II (1951) 1, p. 118.

³ C. Daicoviciu, *idem*, *ibidem*, nota 1.

⁴ Scrisoarea lui Eder în colecția lui I. Kemény. *Collectio maior manuscript. hist.* A.F. XXXIV. Volumul *Varia*, pag. 133—135. Cf. Finály Gábor, *A gredistyei dák várak*, A.E. XXXVI (1916), p. 17.

⁵ Akten in Archiv der Antikensammlung der Kunsthistorischen Museums in Wien. Akt. 1804/1586. Mulțumesc și în această cale profesorului universitar Sigismund Jakó pentru cedarea microfilmului și a copiilor literelor obținute din Viena.

⁶ J. Ackner, *Archiv des Vereins für Siebenbürgischen Landskunde*, v. I, fasc. 2, 1844 și cf. Finály Gábor, *o.c.*, p. 19.

„Es verdient endlich nicht unbeachtet zu bleiben, daß einige von den bearbeiteten Quadersteinen... so wie von den herunter gestürzten und halbverschütteten, Monogramme und einzelne Buchstaben enthalten... Die erwähnten Monogramme und einzelnen Buchstaben, welche man in der Ecke auf einzelem Quadersteinen bemerken konnte, verrathen altgriechischen Ursprung.“

În sfârșit se cuvine să nu rămână neobservat că unele dintre blocurile de piatră care alcătuiesc zidul cetății... precum și cele căzute jos și jumătate îngropate, conțin monograme și litere unice... În colțurile amintite ale unor blocuri de piatră pot fi observate litere de origine grecească veche și ele sînt următoarele:

A	K	A	MN
Δ	N	E	ΠΒ
E	C	E	ΠΘ*
Z	▷	Ξ	IN

De fapt Ackner este primul care dă și o interpretare în ceea ce privește rostul acestor litere, considerîndu-le „caractere izolate” și „monograme”.

V. Pârvan se ocupă în trecut de blocurile cu litere în Getica⁷ și constată că există la Grădiștea Muncelului „blocuri din zid însemnate pentru potrivirea lor în clădire cu litere vechi grecești”.

Din existența blocurilor cu litere C. Daicoviciu trage o concluzie bine întemeiată, judicioasă și de o mare importanță pentru civilizația geto-dacilor: „În felul acesta am avea dovadă sigură că în societatea dacică din sec. I î.e.n., cel puțin în cercurile înalte ale acestei societăți, în mediul sacerdotal mai ales, scrisul era folosit pentru însemnări cu caracter religios, politic, cu litere grecești”.⁸

Ocupîndu-ne cu sensul acestor inscripții mai întîi socotim necesară trecerea în revistă a blocurilor cu litere și o analiză a semnelor izolate și a grupelor de caractere.

Pînă în prezent sînt cunoscute în total 73 de blocuri cu litere. Dintre acestea 17 au fost publicate de C. Daicoviciu⁹, iar 48 de H. Daicoviciu.¹⁰ # sînt cunoscute de pe copiile anexate la rapoartele din 1803¹¹. În ceea ce privește acestea din urmă, noi am luat în considerare numai acelea care ni s-au păstrat în copii de mărime originală. La aceste 73 de blocuri am putea adăuga încă 15 blocuri, cu 13 litere unice sau grupe de litere consemnate de Ackner, am avea astfel un total de 88 blocuri. O literă, și anume un Δ, copiat de raportorul de la Viena, era incizată, după cum reiese din desen și din observația făcută, nu pe un bloc de calcar, ci pe un tambur de granit (*Auf einem Granitstein*).

⁷ V. Pârvan, *Getica*, p. 480.

⁸ C. Daicoviciu, *Istoria României*, v. I, 1960, p. 327—328.

⁹ C. Daicoviciu, *Studiul traiului dacilor în Munții Orăștiei*, SCIV, II (1951) 1; vezi planșele.

¹⁰ H. Daicoviciu, *o.c.*, p. 248—258.

¹¹ Cf. nota 5.

În ceea ce privește numărul semnelor de pe blocuri, acestea se prezintă în felul următor:

1. Sint cunoscute 7 blocuri cu câte o singură literă. La acestea se mai adaugă 2 cu copia la Viena.

2. Blocuri cu 2 litere. Literele sînt așezate vertical, una sub alta, sau orizontal. Avem în total 27 de blocuri cu câte 2 litere așezate vertical și 23 de blocuri cu litere așezate orizontal. Dintre grupele de litere cu aceeași poziție nici unul nu se repetă. Majoritatea absolută a blocurilor aparțin acestei categorii.

3. Blocuri cu 3 litere sînt în total 16, dintre care 9 cu litere așezate vertical, iar 7 cu litere în poziție orizontală.

Cîteva blocuri sînt marcate pe două fețe, iar pe un singur bloc se află 5 litere dintre care 3 așezate vertical, iar 2 orizontal. În ceea ce privește poziția literelor ele se găsesc fie în colțul stîng, fie în cel drept, fie în centru la marginea blocului, paralel cu lungimea sau cu lățimea blocului. Din această poziție a semnelor se poate deduce că blocurile nu puteau fi așezate numai longitudinal sau vertical.

Despre literele de pe blocuri s-a afirmat, că ele ar putea să fie semne de lapicid, semne de potrivire sau de construcție, monograme sau ele formau cuvinte.

Semnele de lapicid sînt cunoscute atît în antichitate, cît și în evul mediu, dar rostul lor se deosebea mult în cele două epoci. Pe cînd în evul mediu ele exprimau simbolurile unor organizații de constructori sau lapicizi sau indicau semnele meșterilor renumiți, în antichitate, ele constituiau monogramele sau inițialele cioplitorilor de piatră, care în majoritatea cazurilor au fost sclavi. Aceste semne se inciziau în primul rînd pe blocuri de marmură sau pe blocuri de piatră de o mărime neobișnuită. Prin urmare nu avem nici un temei pentru presupunerea că semnele de pe blocurile de pe Dealul Grădiștei ar prezenta semne de lapicid.

Semnele de potrivire sau de asamblare au avut un rol deosebit în arhitectura greacă. Încă în prima perioadă a acestei arhitecturi s-a elaborat un sistem complicat de litere, prin care constructorii au indicat locul și poziția blocurilor de piatră, ușurînd astfel asamblarea lor. Uneori în locul literelor au fost folosite semne geometrice. După asamblarea blocurilor semnele nu se mai vedeau, deoarece au rămas ascunse pe laturile invizibile ale blocurilor.

În cazul blocurilor de la sanctuarele de pe Dealul Grădiștei nu poate fi vorba de semne de potrivire, deoarece literele descoperite au fost aplicate tocmai pe suprafețele vizibile ale blocurilor.

Nu negăm posibilitatea ca literele de pe diferitele blocuri să fi format cuvinte, însă poziția lor pe blocuri, distanțele prea mari care în mod inevitabil au rămas între rînduri de litere după asamblarea blocurilor, reduce și această posibilitate la minimum, mai ales dacă ținem cont

de cerințele estetice care se afirmă peste tot în complexul cetăților dacice.

Toate aceste considerente ne-au îndemnat să credem că literele izolate sau grupele de litere incizate pe blocuri au o altă semnificație și o examinare atentă a tuturor semnelor pare să ne lămurească asupra rostului lor.

Pe blocurile cunoscute pînă acum sînt reprezentate toate literele alfabetului grec în afară de T (tau). Sînt cîteva blocuri atît de mult deteriorate, încît literele s-au șters și descifrarea lor, cu toate eforturile depuse, nu e sigură. Astfel de pildă, blocul cu nr. de inventar A, 919 din Muzeul Cluj reprezintă niște semne șterse care au fost interpretate ca fiind OI sau N Z (adică TN în ligatură și un Z), după părerea noastră însă mai de grabă reprezintă un N și un γ cu un δ încadrat sub bara de sus. În ciuda acestor greutăți în descifrarea caracterelor, cunoaștem astăzi 169 de litere, dintre care — după părerea noastră — nu întîmplător cele mai frecvente sînt primele 10 litere și anume: A apare de 7, B de 15, Γ de 8, δ de 9, E de 13, Z de 6, H de 8, Θ de 7, iar I de 12 ori; apoi sînt relativ frecvente sau chiar foarte frecvente literele N (18) Π (14) și P (8 ori). În schimb apar numai odată sau de două ori literele K (2), Λ (2), M (2), ≡ (1), și X (1). Această apariție a caracterelor are un înțeles specific.

Ideea de a căuta un nou înțeles inscripțiilor de pe blocuri ne-au dat-o cîteva litere, care au fost folosite în această perioadă numai ca cifre. Acestea sînt următoarele: Q (koppa), F, [(digamma), I (zed).

Se știe că litera *kappa* (K) și *koppa* (Q) corespund literelor feniciene *kaph* și *koph*, și ele se pronunțau ca kappa și kappa tare. Sunetul *k* însă în limba greacă nu avea două variante ca în limbile semitice și de aceea koppa a fost omis destul de timpuriu din alfabetul grec. Cel mai îndelungat s-a păstrat în numele orașului Korinthos, care pînă la distrugerea lui de către Mummius a fost scris cu litera koppa.¹² Q fiind omis din rîndul literelor care exprimă vocale sau consoane, a fost menținut numai pentru indicarea cifrei de 90. Prin urmare și pe blocurile de la Grădiște trebuie să aibă acest sens. El apare de 5 ori, totdeauna în grupe de 2 sau 3 litere: QHR, QM, QL, QB ≡ sau QE ≡, QCB.

Un alt semn care are doar valoare de număr este F, [(digamma) care în perioada cetăților dacice se scria în forma de [. Ca semn de număr avea valoare de 6. Pe blocurile de pe Dealul Grădiștei apare numai de două ori, însă pentru stabilirea exactă a apariției lui este necesară re-examinarea și a blocurilor pe care apare litera Σ (sigma) în forma ei tîrzie, adică C, deoarece aceste două litere se confundă foarte ușor.

Litera zed I în formă de iota mare (I) cu două bare orizontale lungi, de asemenea este folosită și ca număr, cu valoare de 7.

¹² Salomon Reinach, *Traité d'Épigraphie Grécque*, Paris, 1885, p. 192.

Luînd în considerare rostul acestor semne, am ajuns la concluzia că blocurile de pe terasa a XI-a nu indică nici monograme, nici semne de asamblare, ci ele, cel puțin în majoritatea lor, sînt cifre.

În limba greacă veche semnele numerice erau exprimate prin două sisteme diferite: prin sistemul numit Herodian sau decadic și prin sistemul alfabetic. Fără a discuta în mod detaliat aceste două sisteme, menționăm doar că cel decadic constă din 6 semne și din combinația acestora și anume:

I — pentru 1 și multiplele lui, adică II, III, IIII

Γ — πέντε = 5

Δ — δέκα = 10

Η — ἑκατόν = 100

Χ — χίλιοι = 1000

Μ — μύριοι = 10000

Sistemul alfabetic, în general cunoscut încă în perioada clasică, folosește literele ca numere. Astfel, literele de la Α (alfa) pînă la Θ (theta) exprimă unități, de la Ι (iota) pînă la Q (koppa) zecimi, de la Ρ (rho) pînă la Ω (omega) sutimi, iar miile sînt exprimate cu literele de la Α pînă la Θ, însă înaintea lor se pune o virgulă. Numărul 6 este exprimat cu digamma, numărul 90 cu koppa, iar cel de 900 cu semnul Ϻ (sampi).

Poziția literelor în număr nu avea importanță, și astfel, semnul care exprimă numărul cel mai mare putea să stea fie la început, fie la mijloc, fie la sfîrșit.

Aplicînd cele expuse la literele de pe blocurile de la Grădiște, grupele în care apare koppa vor avea următoarele valori:

QHP=198

QCB=292.

În lumina semnelor de număr, atît literele unice, cît și grupele de 2 sau 3 litere vor primi un sens hotărît, poziția literelor în sens vertical sau orizontal, de asemenea, poate să aibă o însemnătate.

Am arătat mai sus că literele cele mai frecvent folosite sînt de la Α pînă la Ι adică cele care exprimă unități.

Printre blocurile cu o singură literă avem semne pentru numerele: 1=A, 3=Γ, 4=Δ, 5=E, 7=Η, 9=Θ, 10=Ι, 20=Κ, 50=Ν, 200=Χ.

Grupele de cîte două litere așezate vertical pot exprima fie două cifre deosebite, fie una singură citindu-le de sus în jos.

Y=400	} 405	Γ = 4	} 54	H=8
E= 5		N=50		H=8.

Dar mai de grabă ele au un sens special sau exprimă fragmente.

Cele așezate orizontal denotă o singură cifră:

Astfel IB=12, IQ=97, AI=11 etc.

Această constatare se referă și la grupele de câte 3 sau mai multe litere:

$$\begin{array}{ll} \Delta=4 & \Delta=4 \\ E=5 & C=200 \\ N=50 & B=2 \end{array}$$

sau

$$\text{IIP}=187.$$

Transcrierea semnelor în cifre nu cauzează nici o dificultate, iar dacă unele dintre ele par a fi fără noimă acest fapt se datorește des-cifrării lor incorecte.

Dar se pune întrebarea: ce rost aveau aceste cifre? Nu este oare o simplă aparență, o întâmplare ca citindu-le drept numere dau un sens acceptabil, iar semnele care ne-au dat ideea de a căuta cifre în litere au un alt rost la daci decât la greci? Credem că nu, și această pe baza urmă-toarelor considerente:

Blocurile cu litere apar pe terasa XI-a de la Dealul Grădiștei, pe care se află cel mai complicat sistem calendaristic și astronomic cuncs-cut pînă în prezent din antichitate. Aici se află înainte de toatearele marelui sanctuar circular, care se compune din mai multe elemente distincte, dar în fiecare element numărul, cifra, are un rol important, și anume:

- un cerc de blocuri de andezit compus din 104 blocuri;
- un cerc de stâlpi andezit compus din 180 de stâlpi înguști și 30 de stâlpi lați, în total 210 stâlpi;
- un cerc de stâlpi groși de lemn din 68 de stâlpi care sînt despăr-țite prin 4 praguri formate din 3—4 blocuri de piatră de calcar. Numărul stîlpilor între aceste despărțiri variază între 16—18;
- un șir de 34 de stâlpi de lemn în formă de potcoavă orientată cu vîrfuri spre nord-vest.

Cercetătorii, pe bună dreptate, au considerat acest sanctuar un templu, și s-au depus eforturi serioase pentru a rezolva înțelesul fiecărui cerc de stâlpi.

Dar, pe lângăarele marelui sanctuar, tot pe această terasă se află micul sanctuar circular compuse din 114 blocuri așezate în 11 grupe de câte 8+1 stâlpi, și cite un grup de 6+1, respectiv 7+1 stâlpi; apoi cadranel solar format din 10 sectoare, 2 așa numite coridoare și 2 sanctuare patru-latere.

Folosirea și interpretarea acestui complicat sistem calendaristic și astronomic cerea multe cunoștințe matematice și astronomice din partea celor inițiați. După părerea noastră semnele de pe blocuri, deci cifrele, ar putea să exprime tocmai valoarea diferitelor cercuri și a grupurilor de piatră. Altfel, din antichitate ni s-au păstrat cîteva cadrane solare care sînt indicate cu cifre grecești, adică cu literele de la A pînă la I. Zilele, lunile, anotimpurile, ciclurile și perioadele de ani, exprimate prin

așezarea cercurilor, blocurilor și stîlpilor trebuiau să fie indicate printr-un sistem oarecare. Presupunem deci că blocurile cu semnele grecești reprezintă tocmai acest sistem, ele formau un fel de legendă matematică pentru interpretarea complexului calendaristic și astronomic.

Această teorie pare să fie sprijinită și de următoarele argumente.

Printre literele de pe blocuri pe lângă Λ (lambda) se află și litera L. La început ni s-a părut că este doar o variantă a lambdei sau este vorba de folosirea unui L latin în loc de cel grecesc, dar o examinare mai atentă ne-a convins că această literă, deși nu face parte din alfabetul grecesc, este un semn des folosit în perioada elenistică, mai cu seamă pe monedele din Egipt. Astfel de pildă pe o monedă din Alexandria avem un L și un A și s-a constatat că moneda provine din primul an al perioadei respective.¹³

Un alt exemplu ni-l oferă o monedă din Sidon¹⁴ cu inscripția

Σ ΙΔΩΝΙΩΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΚΑΙ ΑΣΥΑΟΥ

L ΑΠ

În cazul de față L înseamnă anul, perioada, iar ΑΠ=81, deci este vorba de anul 81 al perioadei folosite în Sidon. Se știe că acest oraș și-a obținut independența în anul 111 î.e.n., prin urmare moneda datează din anul 30 î.e.n. (111—81=30).

Sensul exact al semnului L nu este încă cunoscut. Mulți îi dau valoare de ani, $\epsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma$, alți sînt de părere că este abrevierea cuvîntului $\lambda\nu\acute{\alpha}\beta\alpha\varsigma$ care, deasemenea, înseamnă an, perioadă de timp, ciclu.

Prezența lui pe blocurile de pe Dealul Grădiștei ar fi o dovadă în plus că literele sînt în legătură cu sanctuarul circular, cu calendarul, cu socotirea anilor și a perioadelor la daci. Semnul acesta apare de patru ori și anume:

QL = o perioadă de 90 de ani, sau al nouăzecelea an al perioadei

L

C = o perioadă de 250 ani

N

L

Z } = o perioadă de 57 ani

N

L

E } = o perioadă de 85 ani

E

¹³ Karl Menningen, *Zahlwort und Ziffer. Eine Kulturgeschichte der Zahl*, Göttingen, 1958, p. 77 (Griechische Münzen mit Buchstabenzahlen).

¹⁴ John E. Hartmann — George Macdonald, *Greek Numismatic Epigraphy*, p. 24.

Dar acest caracter poate să aibă și o altă semnificație: a fost folosit cu sens specific în matematică și geometrie antică. Un alt argument pe care îl putem aduce în sprijinul teoriei anunțate este tradiția păstrată în literatura antică. Tradiția de obicei are și un simț de adevăr.

Zamolxis, unul dintre zeii principali ai dacilor, în tradiția literară este considerat om, un discipol al lui Pitagora și un mare astronom.¹⁵ Putem presupune că această tradiție își are originea în cunoștințele astronomice și matematice ale dacilor și în același timp, în mod indirect, confirmă cunoașterea cifrelor și al calculelor calendaristice la daci.

Interpretarea dată de noi literelor de pe blocurile de la Dealul Grădiștei, o considerăm doar un început. Pentru ca ea să aibă un folos real, cifrele trebuiesc legate mai concret de complexul construcțiilor de pe terasa XI-a. În acest scop este nevoie de o reexaminare atentă a tuturor blocurilor și literelor pentru a elimina unele greșeli stecurate în descifrarea lor, și trebuie studiate în mod amănunțit și din acest punct de vedere sistemele calendaristice și astronomice ale grecilor și ale altor popoare din antichitate; căci numai pe această bază se vor putea înțelege relațiile dintre semnele de pe blocuri și rostul diferitelor elemente componente ale sanctualelor.

BLÖCKE GRIECHISCHE BUCHSTABEN IN DEN DAKISCHEN FESTUNGEN

(Auszug)

Im Rahmen archäologischer Ausgrabungen wurde festgestellt, dass die Schrift der Daker zwei verschiedene Perioden aufweist: eine ältere, während der die Daker und andere Volksstämme aus dem griechischen Einflussgebiet griechische Buchstaben verwendeten und eine zweite Periode, in welcher der römische Einfluss in dieser Sphäre den griechischen übertraf und die Daker zur römischen Schrift übergingen. In der vorliegenden Studie beschäftigt sich der Verfasser nur mit dem ersten Zeitabschnitt, also mit der Periode des griechischen Alphabets.

Auf Grund einer ausführlichen Untersuchung vertritt der Verfasser die Ansicht, dass die griechischen Buchstaben, die in dem Komplex von Grădiștea Muncelului gefunden wurden, *Ziffern* sind, die an das Kalendersystem und an das astronomische System der Daker gebunden sind.

Die Benützung und Interpretation dieses komplizierten Kalendersystems und astronomischen Systems setzte viele mathematische und astronomische Kenntnisse bei den Eingeweihten voraus. Der Verfasser nimmt an, dass die Blöcke griechischer Zeichen gerade dieses System veranschaulichen, dass sie eine Art mathematische Zeichenerklärung für die Interpretation des Kalenderkomplexes und des astronomischen Komplexes sind.

¹⁵ Cf. Zamolxis la Suidas; Herodot, IV, 95; Strabon, VII, 3, 5 și XVI, 2, 39; Ovidius, Tristia, III, 3, 61—64; Clemens din Alexandria etc.